

Batı ve Doğu Sanatında Cehennem Kavramı*

The Concept of Hell in Western and Eastern Art

Serdar Dartar,^a Lütfü Kaplanoğlu^b

^a Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
serdardartar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5944-8331

^b Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
lkaplanoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7094-8302

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 03.08.2021

Düzeltilme tarihi: 16.12.2021

Kabul tarihi: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Cehennem,

Resim,

Minyatür,

Kıyamet

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 03.08.2021

Received in revised form: 16.12.2021

Accepted: 30.12.2021

Keywords:

Hell,

Painting,

Miniature,

Doomsday

ÖZ

Bu çalışmada Batı Resim Sanatında cehennem kavramının ele alınış biçimleri, farklı ressamların eserleri üzerinden incelenerek çözümlenmeler yapılmış, Doğu Sanatında söz konusu kavramın ele alınış şekli farklı minyatürlerde, tasvirlerde incelenmiştir. Buonamico Buffalmacco, Dieric Bouts, Hans Memling, Jan van Eyck, Hierymus Bosch gibi ressamların eserleri incelenerek cehennem konusunu nasıl yansıttıkları üzerinde durulmuştur. Ressamların eserleri vasıtasıyla toplumun inanış şeklinin sanatına nasıl yansıdığı hususunda örneklere yer verilmiştir. Çalışmada ressamların yapmış oldukları eserler resimsel açıdan değerlendirilerek resim çözümlenmesi yapılmış ve bu doğrultuda cehennem kavramının nasıl ele alındığı araştırılmıştır. Pek çok toplumda ele alınan cehennem kavramının resimsel açıdan yorumlanış biçimindeki benzerlikler ya da farklılıkların karşılaştırılması resim analizleriyle ortaya çıkarılmıştır. İslâm inancında cehennem kavramının nasıl ele alındığı araştırılmış; bu bağlamda Ahval-ı Kıyamet adlı eserde yer alan cehennem tasvirleri üzerinden veriler elde edilerek Batı Resim Sanatındaki örneklerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Cehennem kavramının Batı Resim Sanatında ve Doğu Sanatındaki tasvir edilişi, teknik açıdan ve içerik bakımından incelenerek benzer yönleri araştırılmıştır.

ABSTRACT

In this study, the way in which the concept of hell is handled in Western Painting Art is analyzed by examining the works of different painters, and the way in which the concept is handled in Eastern Art is examined in different miniatures and depictions. The works of painters such as Buonamico Buffalmacco, Dieric Bouts, Hans Memling, Jan van Eyck, Hierymus Bosch were examined and how they reflected the subject of hell. Examples are given about how the belief of the society is reflected in the art through the works of the painters. In the study, the works of the painters were evaluated from a pictorial point of view, and the painting analysis was made and how the concept of hell was handled in this direction was examined. The similarities or differences in the pictorial interpretation of the concept of hell, which is considered in many societies, have been revealed through picture analysis. It has been researched how the concept of hell is handled in Islamic belief; In this context, data was obtained from the depictions of hell in the work called Ahval-ı Kıyamet and compared with the examples in Western Painting Art. The depiction of the concept of hell in Western Painting and Eastern Art has been examined in terms of technique and content, and similar aspects have been researched.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dartar, S. ve Kaplanoğlu, L. (2021). Batı ve Doğu Sanatında Cehennem Kavramı. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)* 7 (2), Kış, s.14-27.

* DOI: 10.46442/intjcss.978118

** Sorumlu yazar: Serdar Dartar, serdardartar@gmail.com

1. Giriş

Toplumlar değer yargıları, inandıkları ölçütler ve yaşama bakış açılarıyla duygularına şekil vermişlerdir. Bu doğrultuda yaşadığı toplumdaki etkilenen sanatçılar da eserlerinde söz konusu yaşayış ve bu yaşayışın getirdikleri ile eserlerine yön vermişlerdir. İnsanlık var olduğundan beri kendini ifade etmek için farklı yollar izleyen insan, resimsel bir ifade biçimini de benimsemiş ve yaşadıklarını resim yoluyla bir nevi belge niteliğine taşımıştır. İlerleyen zamanlarda gelişen ve değişen inanç sisteminin getirdiği anlayışla insan, yaşayış biçimini de farklı bir boyuta taşımıştır. Ortaçağda okuma yazma bilmeyenlere inanç değerlerini öğretmek için gerçekleştirilen resimler, insanlara bu hususta rehberlik etmiştir. İncil'den sahnelerin kilise duvarlarına ya da Altar Panosu adı verilen açılır kapanır paneller üzerine resmedilerek ifade edilmesi, toplumların benimsediği inanç unsurlarını bugüne kadar taşımıştır. Bu unsurlar kilisenin etkisini vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda ortamdaki manevi atmosferi de güçlendirmiştir. Batı resim sanatında sıklıkla karşılaşılan dini tasvirlerde İncil'den sahneler betimlenirken mahşer, cennet, cehennem gibi kavramlar da pek çok farklı biçimde ele alınmıştır. Gotik- Ortaçağ, Rönesans gibi dönemlerde de görülen dinsel resim örnekleri, mimari yapıların tavanlarında, duvarlarında sıklıkla yer bulmuştur. İnanç bağlamında ölümden sonra bir hayatın olabileceği düşüncesi, kutsal kitaplarda yer alan metinlerden de öğrenilerek resimlere aktarılmıştır. İyinin ve kötünün ayrımı, İnsanın dünyada nasıl bir yaşam sürmesi gerektiği, Tanrının kurallarına karşı gelmenin beraberinde getireceği durumlar söz konusu resimlerde tasvir edilmiştir. Günahkâr olanların cehennemde nasıl cezalandırılacağı, günahsızların cennette nasıl mükâfatlandırılacağı gibi konular resimsel bir üslupla insanlara aktarılmıştır. Bu yönüyle dini resimler, insanları uyarıcı, bilgilendirici bir rol üstlenmiştir.

Dinler tarihi; ister ilahi dinler isterse ilahi olmayan dinler şeklinde gruplandırılabilir, içeriğinde ceza ve ödül sistemlerinin olduğu kurallar bütünüdür. Soğuk ya da sıcakla cezalandırmanın yapılacağı bir yer olan cehennem, dünyada yasak olarak kabul edilen eylemlerin bedeli olarak karşımıza çıkar. İlahi dinler olarak kabul edilen Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'da bu kurallar Zebur, İncil ve Kuran'da açıklanmıştır. Kutsal kitaplarda detayları anlatılan ceza yöntemleri sanat tarihinin ilgisini çekmiş ve konu olarak ele alınmıştır. Dinlerin kendi içinde coğrafya, kültür, dönem ve siyasi açıdan ya da diğer dinlerle olan ilişkisi incelendiğinde sanatsal ifade biçimindeki farklılıkları veya benzeşik yönleri dikkat çekmektedir. Dinsel metinlerde kavramların birbirleriyle uzak-yakın ilişkisinin biçimlerde ele alınırken algılama biçimlerinin birbirinden ayrılmadığı, yönetsel olarak benzerliklerin bu algılama biçimini desteklediği görülmektedir.

İncil'de yer alan konuların tasvir edilişiyle Ortaçağ'da okuma yazma bilmeyen insanların dinsel metin içeriklerinin görsel hafızayla okuması sağlanmıştır. İslam'da ise hem Kuran'da hem hadis kaynaklarında geçen metinler erken dönemde minyatürlerle görselleştirilmiştir. İlahi dinlerin kitaplarının bu metinlerinde ele alınan konular arasında mahşer, cennet ve cehennemin sıklıkla işlendiği görülmektedir. Söz konusu kavramlar arasında cehennem kavramı ele alınıp ve betimleniş açısından farklı inanışlarda örnekler sunmaktadır. Çoğu ressam, resimsel elemanların kullanımında, oluşturdukları kompozisyonlar ile fantastik bir dünyanın kapılarını açmıştır. Dini konuların ele alınıp biçiminde toplumların inanış şekilleri, değer yargıları belirleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Kişinin ölüm sonrası bir hayatının olacağı inanışı ve bu durumla süre gelen kavramlar dizisi pek çok toplumda kendini göstermektedir. Çoğu inanışta yer alan ölüm ve sonrasında yaşanan olaylar, yargı, cezalandırılma, mükâfatlandırılma gibi kavramlar; cennet, cehennem gibi kavramlarla ilişkilendirilmiş ve toplumlara öğüt verici bir resimsel anlatı biçimine dönüşmüştür. Çok tanrı ve tek tanrı inancının olduğu bazı toplumlarda ölümden sonra ölen kişinin sonraki yaşam serüveninin anlatıldığı pek çok resim bulunmaktadır.

“Tek tanrılı dinlerde ölümden sonraki yaşamla bağlantılı olarak, bu dünyada günah işleyenlerin veya kötülük yapanların cezalandırılacağı yere cehennem denilmiştir. Cehennem kelimesi köken olarak İbranice (Gehinnom) olup, aslında İbrânilerin günah işleyenleri, suçluları, kurban edilenleri attıkları, Kudüs dolaylarındaki Hinnom vadisidir. Fakat zamanla bu kelime anlamsal değişime uğramış ve öte dünyada suçluların cezalarını çektiği yer olmuştur.” (Harman,2012:175)

Ölüm sonrası yaşam inancının var olduğu inanışlarda iyilik ve kötülük kavramları çoğunlukla ölümden sonra kişinin yaşamını nerede, hangi şartlarda geçireceğini belirleyen önemli belirteçler olmuştur. Cennet ve cehennem var oluşu da iyi ve kötünün karşılığını bulacağı yer olarak tanımlandığından eserlerdeki tasvir edilmiş biçimleri, insanlara öğüt verici bir yaklaşım olarak şekillenmiştir.

2. Batı ve Doğu Sanatında Cehennem Yansıtılması

Cehennem kavramı, resim sanatında farklı dönemlerde kendini göstermiştir. Meydana getirilen resimler incelendiğinde, cehennem kavramının benzer şekilde sonraki dönemlerde de yer bulduğu görülmektedir. Ortaçağdaki resimler üzerinden bakıldığında cehennem kavramının betimlendiği eserlerle karşılaşılmaktadır. Bu eserler içerisinde yer alan İtalyan ressam Buonamico Buffalmacco'nun Cehennem isimli freski söz konusu kavramı detaylı bir biçimde yansıtmaktadır.

Tablo 1: Buonamico Buffalmacco, Cehennem (Hell), Camposanto, Pisa, Fresk, 1300'ler.

Kaynak: Hollingsworth, 2009.

“Ortaçağda cehennem kavramı çok şey ifade ediyordu. Yalnızca vaizlerin korkunç anlatımlarıyla değil, çeşitli işkence ayrıntıları içeren görsel betimlemelerle de bu ifade pekiştirilmiştir.” (Hollingsworth, 2009: 206)

Buonamico Bufalmacco'nun Cehennem isimli bu freski biçimsel olarak incelendiğinde; resim düzleminin 5 bölüme ayrıldığı gözlemlenmektedir. Sol üst köşe ve ona paralel bir biçimde konumlanan sağ üst köşede betimlenen sahnelerin yanı sıra aynı konumlandırılış şekli sol alt ve sağ alt olmak üzere bölümlendirilerek sahneler betimlenmiştir. Orta merkezde yer alan yaratığın diğer figürlere oranla daha büyük tasvir edilışı, gözü, diğer bölümlerden gezerek vurguyu merkeze almayı sağlamıştır. Dikey olarak konumlandırılan figürler, onların yer aldığı mekândaki yatay sütunlarla dengelenmiştir. Figürlerdeki aşırı hareketlilik, tasvir edilen durumdaki korku ve çaresizliğin anlatılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda, hareket olgusu kargaşa ortamındaki duygu anlatımını güçlendirmiştir.

Cehennem kavramını detaylı ve olabildiğince korkutucu gösteren bu duvar resmi, izleyiciye cehennemi anlatırken, aynı zamanda günah işlememeleri hususunda bir ikaz görevi de üstlenmektedir. Ellerinde mızrakvari aletler tutan farklı yaratıklar ve bir çukurda toplanan çaresiz insanlar sağ alt köşeye konumlandırılmıştır. Günahkâr insanları kuyuya atarak çıkmalarına izin vermeyen yaratıklar ve çıkmak için mücadele eden insanların beyhude çabası gözler önüne serilmiştir. Yine diğer bölümlerde iç organları parçalanan, yılanlar tarafından sarmalanan insanlar yer almaktadır.

Cehennem freskindeki görünümlere benzer sahnelerin olduğu bir diğer resim, Rönesans Dönemi ressamlarından Hollandalı ressam Dieric Bouts'un Cehennem isimli resmidir. Resim incelendiğinde Buffalmacco'nun Cehennem freskinde yer alan korku dolu atmosfer ve dünya dışı varlıkların işkencelerine benzer sahnelere rastlanmaktadır.

Tablo 2: Dieric Bouts, 1450, Cehennem, 115x69,5 cm, Ahşap Üzerine Yağlıboya, Lille: Güzel Sanatlar Müzesi

Kaynak: Cumming, 2008.

“Bu eserin Bouts’a ait belgelenmiş ancak yok olmuş Son Yargı triptiğinin bir parçası olduğu zannedilmiştir. Panel, Güzel Sanatlar Müzesi’nde sergilenen bir çift resimden biridir; diğerinde cennet betimlenmiştir.” (Cumming, 2008: 114)

Eser ele alındığında, 3 (üç) aşamalı bir kompozisyon şemasının benimsendiği ve vurgunun merkeze odaklanması için üçgen bir yapı oluşturulduğu görülmektedir. Resmin arka bölümünde ejderhaya benzeyen yaratıkların insanları aşağı attığı sahne giderek uzaklaşan ve küçülen figürler desteklenerek derinlik etkisini arttırmıştır. Eserin solunda yer alan çukurdan yükselen alevlerin arasında beliren insanlar, günahkâr olanların ateşe atılmasının anlatıldığı kutsal metinleri örnekler niteliktedir. Resmin merkezinde ise yine farklı yaratıkların insanlara işkence ettikleri sahne yer almaktadır. Günahkârların cezalandırılışı o kadar acımasız betimlenmiştir ki figürlerin yüz ifadeleri bu savı desteklemektedir. Çırlıçıplak, çaresiz bir biçimde resmedilen insanlara muhtemelen şeytan olarak tasvir edilen yaratıklar tarafından saldırılmakta ve insanlar korku içinde bağırmaktadırlar. Dini resimler, insanlara kutsal metinlerde geçen olayları anlatmaları açısından oldukça önem taşımıştır. Bu hususta cehennem tasvirleri, söz konusu metinlerdeki anlatılışı güçlendirmek ve insanları uyarmak için korkutucu bir biçimde yapılmıştır denebilir. Resimsel açıdan bakıldığında renk kullanımı açısından incelendiğinde ressamın genel olarak koyu ve mat bir alanda figürleri ön plana çıkarmak ve olayı vurgulamak açısından daha açık renkleri tercih ettiği görülmektedir. Işık gölge değerleri bakımından yine figürleri ve onların yüz ifadelerindeki acıyı yansıtmak için ışığın figürlere yoğunlaştırıldığı dikkat çekmektedir. Böylelikle kompozisyon, figürlerin konumlandırılış biçimi ve hareket olgusunun yanı sıra ışık gölge ve renk kullanımının da anlatımı güçlendirmek için oldukça önemli bir araca dönüştüğü görülmektedir.

Bir diğer resim Rönesans Dönemi ressamlarından Flaman ressam Hans Memling’in yapmış olduğu Kıyamet Triptiği adlı eserdir.

Tablo 3: Hans Memling, Kıyamet Triptiği, 1467-1471, Meşe Pano Üzerine Yağlıboya, 222x160 cm, Pomeranya Müzesi, Danzig.

Kaynak: Charles, 2012.

“Bu triptiğin ilham kaynağı van der Weyden’in Beaune altar panosudur. Üç panoyu bir yarım halka oluşturan bedenler doldurur; bir yanda “Erdemlilerin Cennete Alınışı”, diğer yanda “Lanetlilerin Cehenneme Atılışı” yer alır.” (Elhüseyni, 2012: 82)

Günahkâr insanların cezalandırılışında diğer resimlerde betimlenen sahnelerin ele alınış şekli açısından benzer bir yaklaşım mevcuttur. Yargının neticesinde cennet ve cehenneme gidecek olan insanların tasviri ayrıntılı bir biçimde yansıtılmıştır. Eser, teknik açıdan incelendiğinde 3 (üç) bölümden oluşmuştur. Yargının olduğu sahnede merhamet isteyen çaresiz insanların yer aldığı görülürken, sol tarafta cennete giden insanlar resmedilmiştir. Resmin sağ tarafında günahkârların ateşe atılışının betimlendiği cehennem bölümü yer almaktadır.

Şekil 3'ten Ayrıntılar

Eserde cehenneme atılan insanların dehşete kapılmış ifadeleri, korku dolu bakışları ve çaresizliği, onları ateş kuyusuna çeken yaratıkların acımasızlığıyla zıt bir durum oluştururken, günah işleyenlerin sonlarının bu tasvirlerdeki gibi olacağı insanlara anlatılmaktadır. Figürlerin oluşturduğu girift yapı, kargaşanın ve resimsel derinliğin vurgulanışı bakımından önem arz etmektedir.

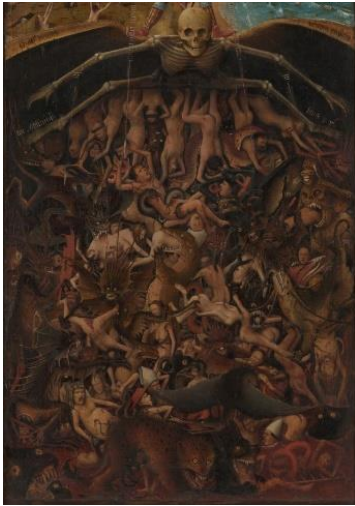
Jan van Eyck'ın The Last Judgement (Son Yargı) adlı eseri, cehennemin tasvir edilişi açısından dikkat çekici öğeler taşımaktadır. Günahkâr olanların cezalandırılış anı, ressamın eserinde ayrıntılı olarak betimlenmiştir.

Tablo 4: Jan van Eyck, The Last Judgement (Son Yargı), 1440-41, 56,5x19,7 cm, Panel Üzerine Yağlıboya.

Kaynak: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436282>

Eser ele alındığında, iki parçadan oluşan bir anlatıyı temsil ettiği görülmektedir. Bir yanda çarmıha gerilenlerin betimlendiği diptikte diğer tarafta günahkâr olanların cezalandırılışı betimlenmektedir. Resmin sağ alt köşesinde günah işleyenlerin çaresizliği ve acımasızca cezalandırılışı figürlerin ifadeleriyle vurgulanmıştır.

Tablo 4'ten Ayrıntı.

“Kuzey Avrupa’da yaşayan yağlı boyanın öncü isimlerinden Jan van Eyck, kendi tasvirlerinden oluşan yeni bir The Last Judgment yaratır. Resmin sağ alt köşesinde iskelet devin kanatlı kolları altında kalan ters dönmüş beden formları görülür. Günahkâr ruhları temsil eden bu bedenler farklı cezalarla kıvrılırken tasvir edilmiştir.” (Gotthardt, 2018, <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-nightmarish-depictions-hell-art-history>)

Cehennemin anlatıldığı bir diğer resim, yine bir başka Rönesans Dönemi ressamı olan Hieronymus Bosch’un yaptığı Dünyevi Zevkler Bahçesi isimli eserinin sağ tarafındaki Cehennem resmidir.

“Eski Holladalılar sanatta İncil’in cennet ve kurtuluş sahnelerini resimlerine taşımayı çok severlerdi. Bosch, insanın ruhundaki uçurumları, günahkârlığını ve hatalarını olağanüstü çarpıcı resimlerle betimlemiş ve böylelikle cehennemi yeryüzüne taşımıştır. (Krausse, 2005: 27-28)

Tablo 5: Hieronymus Bosch, Dünyevi Zevkler Bahçesi: Cehennem, 1510-15, 219x96 cm, Panel Üzerine Yağlıboya, Madrid: Prado Müzesi.

Hieronymus Bosch, Dünyevi Zevkler Bahçesi: Cehennem, 1510-15, 219x96 cm, Panel Üzerine Yağlıboya, Madrid: Prado Müzesi. Ayrıntı.

Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/El_jard%C3%ADn_de_las_Delicias%2C_de_El_Bosco.jpg

Görsellerde görüldüğü gibi günahkârların yukarıdan aşağıya doğru adeta döküldüğü görülmektedir. Bu durum günahkâr kulların günahlarıyla ağırlaşarak düştüğü çağrışımını yaptırırken, cehennemin yer altında oluşu inancı, mitolojik açıdan da dikkate değer bir noktada yer almaktadır. Yunan mitolojisinde cehennem Hades ile ilişkilendirilmektedir. Hades yer altı tanrısı olarak mitolojide yer aldığından cehennem de söz konusu yer altı şehrinin adı olmuştur, bu durumun oluşmasındaki ana unsur Hades'in aynı zamanda ölümler ülkesinin de adı olmasıdır.

“Hades ülkesi Asphodel, Tartarus ve Elysium olmak üzere üçe ayrılır. Ölen insanlar, fani yaşamlarında iyilerse Elysium'da, ne kötü, ne de iyilerse Asphodel'de yaşamlarını sürdürürler. Zeus ve Olimpos tanrılarının düşmanları, katiller vb. kişiler ise ceza olarak Tartarus'a atılırlar. Ayrıca Hades'in ülkesinde Phlegeton (ateş ırmağı), Lethe (unutuş ırmağı) ve tanrılarının adına yemin ettikleri kutsal ırmak Styx bulunur. Zeus gibi Hades de insanlara rüyalar gönderir. Düşler yer altı dünyasından çıkarken iki kapıdan geçerler. Boynuz kapıdan çıkanlar güzel, iyi rüyalar, fildişi kapıdan çıkanlar kötü rüyalar.” (2021, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hades>)

Resme dönülecek olursa; Hieronymus Bosch'un dünyevi olmayan fantastik bakış açısının yansımalarının cehennem tasvirinde açıkça ortaya çıktığı görülmektedir.

“Bir triptiğin sağ kanadı. Fonda süren kargaşa önünde, ayrıntılı ıstırap ve utanç sahneleri gösterilmektedir.” (Cumming, 2008: 120)

Hieronymus Bosch'un resmine bakıldığında, dikey konumlandırılmış kompozisyon üzerinde 3 (üç) bölüme ayrılmış bir yapı görülmektedir. Arka plandaki karanlık atmosfer öne doğru geldikçe yerini aydınlık bir görünüme bırakarak vurgulanmak istenen öğelere yardımcı bir rol üstlenmektedir. İncelenen diğer resimlerde olduğu gibi Bosch'un resminde de günahkâr insanların cezalandırılışı fantastik bir dünya betimlemesiyle işlenmektedir. Söz konusu betimleme, ressamın üslubunun ne kadar çrpıcı olduğunu ve nasıl bir bakış açısının olduğunu gözler önüne sermektedir. Hieronymus Bosch'un fantastik öğeleri cehennem kavramının ele alınışında izleyiciye farklı bir pencere açarken, eserlerine sembolik anlamlar yüklemiştir.

“Bosch bu panoda, diğer panolarda çizdiği şehvete düşen ve sonsuz cehenneme sürüklenen günahkârları resmetmiştir. Dünyevi Zevkler Bahçesi panosunda kendilerini sergileyen insanların Cehennem resminde utanç içinde saklanmaya çalıştıklarını görürüz.” (Akat, Gazan, 2020, <https://www.tarihlisanat.com/bosch-dunyevi-zevkler-bahcesi/>)

Çoğu dinde yer bulan, ölüm sonrası yaşama açılan iki kapı gibi insanların sonraki yaşamlarının akıbetini belirleyecek olan yargıdan sonraki cennet ve cehennem, İslâm inancında da yer almaktadır. Kıyamet günü insanların yeniden diriltildikten sonra toplandıkları mahşer yerinde günahkâr olanların cehenneme, günahsızların cennete gitmesinin anlatıldığı pek çok minyatür bulunmaktadır. Kıyametin ve kıyamet sonrası hayatın anlatıldığı Ahval-ı Kıyamet adlı eserde, kıyametin aşamalarından kıyamet sonrası hayatın nasıl olacağına kadar ayrıntılı tasvirlerle karşılaşmaktadır. Bu tasvirler içerisinde cehennem tasvirleri gerek yapısal açıdan gerekse içerik bakımından Batı Resim Sanatındaki eserlerle benzerlikler göstermektedir.

“Kur'an'da kimi ayetlerde cehennem yerine ateş anlamına nar sözcüğü geçmektedir. Cehennemlik yerine ehl-i nar da dendiği olur. Kimine göre cehennem yedi katı olduğu ileri sürülmüştür. Bunları çeşitli ayetlerdeki ateş türlerine verilen adlardan çıkarmış olacaklar. Bunlar sair (=kor), sakar (=kırmızı ateş), cahim (=kor), lasa (=kızıl ateş), havye (=derin kuyu)'dir.” (And, 2008: 257)

Minyatürlerde tasvir edilen sahneler ayrıntılı bir biçimde ele alınırken, olaylara yaklaşım biçimi ürkütücü bir haldedir. İslam inancında cehenneme atılacak olanların yaşayacakları aşamalar, cezalandırılış biçimleri Kur'an'daki ayetlerde anlatılmaktadır.

“Cehennem sanki bir canavar gibi içine atılanlara karşı duyulan hınçla homurtular çıkarır, kükrer bağırır, kaynayıp durur [Mülk S., 7-8]. Bunlara ateşten giysiler biçilir, başlarından aşağı sıcak su dökülür, kaynar su ile bağırsakları eritilir, demir kamçılarla dövülürler [Hac S., 19-21]. Cehennemliklerin elleri boyunlarına bağlanarak ya da elleri birbirlerine kelepçelenerek ateşin dar bir yerine birbiri üstüne atılırlar [Furkan S., 11-13].” (And, 2008: 258)

Minyatürlerde tasvir edilen cehennem sahneleri, Kur'an'da anlatılış biçimiyle yansıtılırken, konunun aktarılış bakımından oldukça ürkütücü bir yaklaşımla ele alınmıştır. Cehennemde cezalandırılacak olan günahkârların durumları kimi minyatürlerde farklı yaratıkların işkencesi ile kimi minyatürlerde ise günahkârların ateşe atılması ile tasvir edilmiştir.

Tablo 6: Zebaniler, yılanlar, çıyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139).

Tablo 7: Cehennem'de zebanilerin çıplak günahlıları ateşe atmaları (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139).

Kaynak: And, 2008

Kaynak: And, 2008

“Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi 139 numarayla kayıtlı Ahval-i Kıyamet adlı yazmada görülen bu minyatür ise cehennemi anlatmaktadır. Mavi, kırmızı, kahverengi renklerle, canavar şeklinde olan zebanilerden ikisi, çıplak günahkârları cehenneme atarken bir diğeri de elinde topuzla günahkârların başlarına vurmaktadır. Günahkârlar alevlerin içindedir ve çevrelerini ejderha biçiminde betimlenen bir varlık çevrelemektedir.” (Taş, 2015: 919-920)

Cehennem tasvirlerinde insanları ateşe atan yaratıklar, insanlardan daha büyük resmedilirken, figürlerin hareketleriyle kargaşanın şiddeti güçlendirilmiştir. Şekil 7'deki kompozisyon da bu durum net bir şekilde görülmektedir. Şekil 6 ve Şekil 7'deki minyatürlerde figürlerin hareketi ile kargaşa ortamının vurgulandığı görülmektedir. Dünya dışı varlıklar günahkâr insanları cezalandırırken, cezalandırılan bu insanlardan daha büyük bir biçimde aktarılacak vurgulanması sağlanmıştır. Şekil 6'da resimsel unsurların resim düzlemini tamamen kaplayacak biçimde aktarıldığı görülmektedir. Söz konusu bu durum karmaşık bir yapı meydana getirmiş, cezalandırılan insanların ruh halini gözler önüne sermiştir. Şekil 7'de ise aynı karmaşık durum mevcutken, resim düzlemi iki(2) bölüme ayrılmış, minyatürün alt bölümünde ateşe atılan insanlar olayın gerçekleştiği yer olarak konumlandırılmıştır. Onları ateşe atan yaratıklar yine diğer figürlerden daha büyük tasvir edilmiş ve minyatürün üst bölümüne yerleştirilmiştir. Böylece zebani olarak betimlenen yaratıklar vurgulanarak cezalandırılma sahnesinin korkutucu etkisi yansıtılmıştır.

Tablo 8: Zebanilerin, yılanlar, çıyanlar, akrepler arasında günahlıları ateşe sürüklemesini gösteren iki minyatür (Ahval-i Kıyamet, BSB or. Oct. 1596).

Kaynak: And, 2008

“Cehennem’i tasvir eden resimlerde aslan suretli Celib ve kurt suretindeki Belib adlı canavarlar ön plana çıkmaktadır. Konu ile ilgili Berlin nüshasındaki resim mahşer günü insanların kaçışmalarının anlatıldığı bölümde yer alır. Resimdeki ayrıntılara dikkat edildiğinde sahnenin cehennem olduğunu göstermektedir. Resimlerde Belib ve Celib adlı canavarlar cehennemliklere çeşitli şekillerde azap etmektedir.” (Yaman, 2007: 230)

Tablo 9: Bir tür Sırat Köprüsü: Arşın sağında Cennet, solunda Cehennem (Ahval-ı Kıyamet, BSB Or. Oct. 1596).

Tablo 10: Hz. Muhammed’in Cehennem i ziyareti (Ahval-i Kıyamet, BSB Or. Oct. 1596).

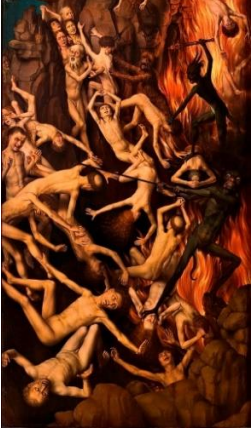

Kaynak: And, 2008

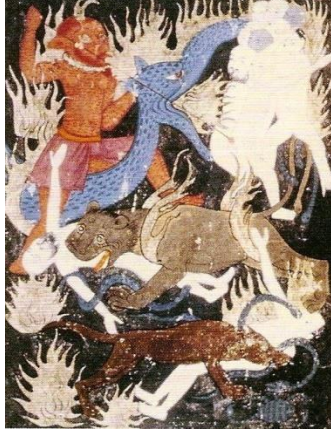
Kaynak: And, 2008

Minyatürler ele alındığında yine Batı resminde görülen korkutucu atmosferin ve farklı yaratıkların resimsel bir unsur olarak eserlerde yer aldığı görülmektedir. Günahkâr olanların cezalandırılmak için ateşe atılması, mızraklanması gibi sahneler cehennem kavramını anlatış bakımından anlamı kuvvetlendirici unsurlar olmuşlardır. Bu hususta dünya dışı varlıkların tasviri ve cezalandırılma konusu, Batı resmindeki ifadeyle

benzer noktalar taşımaktadır. Ahval-ı Kıyamet'te yer alan minyatürler içerisinde cehennemi tasvir eden minyatürler, Hans Memling, Hieronymus Bosch gibi ressamın cehennem tasvirlerindeki dünya dışı yaratıklara benzer unsurlar içermektedir.

Tablo 3'ten Ayrıntı.

Tablo 6: (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139).

Solda, Hans Memling, Kıyamet Triptiği, 1467-1471, Meşe Pano Üzerine Yağlıboya, 222x160 cm, Pomeranya Müzesi, Danzig ile sağda yer alan Zebaniler, yılanlar, çıyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139) görsellerine bakıldığında farklı yaratıklar tarafından ateşe atılmaya çalışılan ve mızraklanan günahkârların betimlendiği benzer kompozisyonel unsurlarla karşılaşılmaktadır. Özellikle Şekil 6'daki günahkârların ateşe atılması tasvirinde figürlerin kendi içerisindeki dağılımı da benzerlik gösterirken, cezalandırmadaki korku verici tasvirler benzer noktalara temas etmektedir. Yine Şekil 6 ele alındığında; oluşturulan kompozisyon ve içerik Hans Memling'in Cehennem isimli eseriyle de yakınlık kurmaktadır.

Tablo 6: Ahval- ı Kıyamet

Tablo 2: Dieric Bouts, Cehennem.

Hans Memling'in Kıyamet Triptiği'ne genel olarak bakıldığında; triptikteki cennet ve cehenneme giden insanların betimlendiği sahne yine Ahval-ı Kıyamette yer alan (Bknz. Şekil 9.) cennet ve cehennemde yer alacak insanların bulunduğu sahne ile benzerlik taşımaktadır.

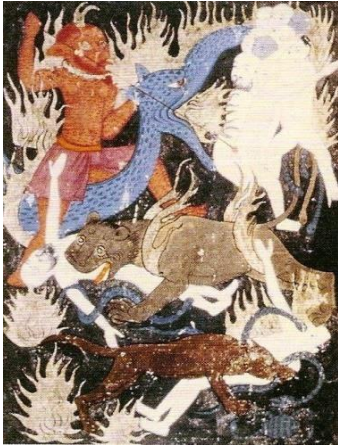

Tablo 9: Ahval-ı Kıyamet

Tablo 3: Hans Memling, Kıyamet Triptiği

Bir diğer karşılaştırma; Ahval-ı Kıyamet'teki “zebaniler, yılanlar, çıyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem” tasviri (Bknz. Şekil 6) ile Buonamico Buffalmacco'nun, Cehennem isimli freski arasındadır (Bknz. Şekil1).

Tablo 6: Zebaniler, yılanlar, çıyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139).

Tablo 1: Buffalmacco Cehennem Ayrıntı

Eserler incelendiğinde figürlerdeki hareketlilik karmaşayı vurgularken, Ahval-ı Kıyamet'te yer alan minyatürdeki ejderha benzeri yaratığın Buffalmacco'nun Cehennem adlı freskindeki yaratıkla kompozisyon açısından benzer bir konumlandırılıştta olduğu görülmektedir. Freskteki çukurdan çıkmaya çalışan insanları mızraklarıyla engellemeye çalışan yaratık, Ahval-ı Kıyamet tasvirindeki yaratıkla gerek duruş açısı gerekse diğer figürlerden ayrı konumlandırılışıyla benzerlik sergilemektedir.

Ahval-ı Kıyamet'teki cehennem tasvirleri ile benzer özellikler taşıyan Batı resim sanatındaki bir diğer resim Jan van Eyck'a ait olan The Last Judgement (Son Yargı) (Bknz. Şekil 4) isimli diptik eseridir. Cehennem'de günahlarından dolayı cezalandırılan insanların sahnelendiği eserde, çoğu cehennem tasvirindeki acı ve çaresizlik görüntüsü yansıtılmaktadır.

Tablo 4'ten Ayrıntı (Jan van Eyck, The Last Judgement)

Tablo 6'dan Ayrıntı (Ahval-ı Kıyamet)

Tablo 7'den Ayrıntı (Ahval- Kıyamet)

Eserler incelendiğinde Jan van Eyck'ın The Last Judgement (Son Yargı) isimli resmi (Bknz. Şekil 4) ile Ahval-ı Kıyamet'te yer alan tasvirler (Bknz. Şekil 6 – Şekil 7) anlatımdaki unsurlar açısından burada benzer varlıkların benzer şekilde ve benzer eylem üzerinde olması, insan zihnindeki kodların benzerliği olabileceği gibi, cehennem tasviri konusunda İslamiyet ile Hıristiyanlığın aynı veya birbirine yakın yorumuyla benzer özellikler göstermektedir. Eserlerde; farklı yaratıklar, günahkârların bedenlerini parçalamaya çalışan varlıklar olarak tasvir edilmiş ve figürler yığın halinde bir yapı oluşturarak betimlenen olaydaki karmaşıklığı arttırmıştır.

2. Sonuç

İlahi dinler ve diğerlerinde yer alan cezalandırma biçimleri, ilahi dinlerdeki kutsal kitaplarda farklı biçimlerde ele alınmış, cehennem kavramı olarak ortaya çıkmıştır. Kutsal kitaplardaki ayrıntılı anlatım biçimleri, toplum inanışları çerçevesinde toplumların sanatına da yansımış ve cehennem betimlemeleri söz konusu cezalandırma anlatılarını görselleştirmiştir. Hıristiyanlık öğretilerinde yer alan, İncil'deki sahnelerin betimlendiği duvar resimleri gibi farklı metotlarla yapılan resimlerle okuma yazma bilmeyenlere görsel bir anlatım dili sunarken aynı zamanda sanatsal açıdan kültürel bir değer oluşturmuştur. Hıristiyanlık dinindeki kutsal kitap tasvirleri, duvar resimleri vb. biçiminde görülürken, İslam inancında Kur'an'da yer alan biçimiyle cehennem kavramının betimlenmesi, minyatürlerde kendini göstermektedir. Bu bağlamda, farklı dinlerde ortak bir kavram olarak incelenen cehennem kavramı gerek bir cezalandırma yeri olması gerekse anlatımdaki biçimsel birtakım denklikler barındırması açısından benzer niteliktedir.

Batı resim sanatındaki cehennem tasvirleri incelendiğinde; günah işleyen insanların ateşle cezalandırılırken, farklı türden yaratıkların işkencelerine maruz kaldığı, içinden çıkılmaz bir çaresizlikte oldukları görülmektedir. Buonamico Buffalmacco, Dieric Bouts, Hans Memling, Jan van Eyck, Hieronymus Bosch gibi sanatçıların eserleri incelendiğinde cehennem kavramının nasıl ifade edildiğiyle ilgili örnekler bulunmaktadır. Ateşe atılan, mızraklanan, günahkârların çektiklerinin anlatıldığı tasvirlerde günah işleyenlerin akıbetinin ne olacağına dair yansımalar görülmektedir. Doğu sanatı açısından bakıldığında İslâm inancında ölümden sonra bir hayatın olması inancının (ahiret inancı) olduğu görülmektedir. İnsan yaşamış olduğu dünyada gerçekleştirmiş olduğu iyi ya da kötü eylemlerinden sorumlu tutularak, kıyamet günü mahşerde hesaba çekilecektir. Bu durum; Kur'an'da yer alırken, dünyanın sonunun geleceğinin, kıyamet alametleri ve sonrasının anlatıldığı Ahval-ı Kıyamet adlı eserde de ayrıntılı olarak tasvir edilmektedir. Ahval-ı Kıyamet'te yer alan tasvir içerisinde cehennem tasvirleri de son derece önemli bir yer tutmaktadır. Günahkârların nasıl ve ne şekilde cezalandırılacağı Ahval-ı Kıyamet'teki cehennem sahneleri ile anlatılmaktadır. Batı ve Doğu sanatı olarak ele alındığında ve resimsel açıdan yukarıda bahsedilen ressamın eserleri ile Ahval-ı Kıyamet'teki tasvirler karşılaştırıldığında önemli benzerliklerin olduğu görülmektedir. Günahkârların ateş kuyusuna atılması Batı resim sanatı ile Doğu sanatında aynı içerikte işlendiği, farklı yaratıkların insanlara saldırmaları betimlenirken fantastik bir bakış açısı oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Eserler incelenirken, yalnızca biçimsel açıdan değil; içerik açısından da benzerlik taşıdıkları görülmektedir. Bu hususta Hıristiyanlıkta ve İslam inancında günahkâr olanların

cehenneme gideceği anlayışı, kutsal metinlerin ışığında tasvirler yön vermektedir. Böylelikle, Batı resim sanatında ve Doğu sanatındaki cehennem konulu resimler, minyatürler incelenmiş; ortak bir resimsel dilin olduğu, söz konusu bu resimsel dilin inanç doğrultusunda şekillendiği ve resimsel unsurların kompozisyonel açıdan konumlandırılışlarında benzer noktalar taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akat, B., Gazan, S. (2020). Hieronymus Bosch ve Dünyevi Zevkler Bahçesi. 8 7, 2021 tarihinde www.tarihlisanat.com: <https://www.tarihlisanat.com/bosch-dunye-zevkler-bahcesi/> adresinden alındı.
- And, M. (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Charles, V. (2012). 1000 Muhteşem Resim. çev. Nurettin Elhüseyini. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cumming, R. (2008). Görsel Rehberler Sanat. çev. Işın Önel. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gotthardt, A. (2018), The 11 Most Nightmarish Depictions of Hell in Art History 8 7, 2021 tarihinde www.artsy.net: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-11-nightmarish-depictions-hell-art-history> adresinden alındı.
- Hades, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hades> (10 Ağustos2021 tarihinde erişim sağlanmıştır.)
- Harman, M. (2012), “Başlangıcından 17. Yüzyıla Kadar İslam Minyatür Sanatında Bazı Cehennem Tasvirlerinin İkonografisi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 29.
- Hollingsworth, M. (2009). Dünya Sanat Tarihi. çev. Banu Ergüder, Rengin Küçükerdoğan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Krause, A C. (2005). Rönesanstan Günümüze Resim Sanatının Öyküsü. çev. Dilek Zaptcıoğlu, Almanya: Literatür Yayıncılık.
- Taş, E. (2015). “Osmanlı Minyatürlerinde Sürrealizm (XV. - XVII. Yüzyıllar)”, Turkish Studies Social Sciences, Volume: 10, Issue:2
- Yaman, B. (2007). “Ahvâl-ı Kıyâmet Yazmaları Resimlerinde Kıyamet Sonrası Hayat”, Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters, Cilt: 24, Sayı: 2

Tablolar Kaynakçası

- Tablo 1:** Buonamico Buffalmacco, Cehennem (Hell), Camposanto, Pisa, Fresk, 1300’ler. Hollingsworth, M. (2009). Dünya Sanat Tarihi. çev. Banu Ergüder, Rengin Küçükerdoğan. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tablo 2:** Dieric Bouts, 1450, Cehennem, 115x69,5 cm, Ahşap Üzerine Yağlıboya, Lille: Güzel Sanatlar Müzesi. Cumming, R. (2008). Görsel Rehberler Sanat. çev. Işın Önel. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tablo 3:** Hans Memling, Kıyamet Triptiği, 1467-1471, Meşe Pano Üzerine Yağlıboya, 222x160 cm, Pomeranya Müzesi, Danzig. Charles, V. (2012). 1000 Muhteşem Resim. çev. Nurettin Elhüseyini. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tablo 4:** Jan van Eyck, The Last Judgement (Son Yargı), 1440-41, 56,5x19,7 cm, Panel Üzerine Yağlıboya. 8 7, 2021 tarihinde www.metmuseum.org: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436282> adresinden alındı.
- Tablo 5:** Hieronymus Bosch, Dünyevi Zevkler Bahçesi: Cehennem, 1510-15, 219x96 cm, Panel Üzerine Yağlıboya, Madrid: Prado Müzesi. 8 7, 2021 tarihinde [wikimedia.org](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/El_jard%C3%ADn_de_las_Delicias%2C_de_El_Bosco.jpg): https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/El_jard%C3%ADn_de_las_Delicias%2C_de_El_Bosco.jpg adresinden alındı.

Tablo 6: Zebaniler, yılanlar, çıyanlar, akrepler, ateşleriyle cehennem (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139). And, M., (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tablo 7: Cehennem’de zebanilerin çıplak günahlıları ateşe atmaları (Ahval-i Kıyamet, SK Hafid Efendi 139). And, M., (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tablo 8: Zebanilerin, yılanlar, çıyanlar, akrepler arasında günahlıları ateşe sürüklemesini gösteren iki minyatür {Ahval-i Kıyamet, BSB or. Oct. 1596). And, M., (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tablo 9: Bir tür Sırat Köprüsü: Arşın sağında Cennet, solunda Cehennem (Ahval-ı Kıyamet, BSB Or. Oct. 1596). And, M., (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tablo 10: Hz. Muhammed’in Cehennem i ziyareti (Ahval-i Kıyamet, BSB Or. Oct. 1596).And, M., (2008). Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.